

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
[www.philosophical-research.org]

ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ
ΙΣΤΟΡΙΚΟΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ
ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Λ. ΠΙΕΡΡΗΣ

ΚΥΚΛΟΣ ΚΣΤ'
ΠΕΡΙΟΔΟΣ 2012 - 2013

*Το Ελληνικό Κάλλος και η Ευρωπαϊκή Αθλιότητα
της Ύπαρξης*

Έρευνες στη Φιλοσοφική Θεμελίωση των Πολιτισμών

14^ο Σεμινάριο

Επικαιρικοί Αφορισμοί

I

Οι εξελίξεις ακολουθούν τον λόγο του όντος. Οι εξελίξεις ΕΙΝΑΙ ο λόγος του όντος διεσταλμένος. Οι εξελίξεις είναι το αληθές φαινόμενο της πραγματικής ουσίας.

Οι εξελίξεις είναι κατά βάση και κατ' αρχήν απολύτως προβλέψιμες. Το τί καθοριστικό θα γίνει είναι βέβαιο. Αβέβαιο είναι το πότε και με ποια αφορμή. Η σφαίρα της αβεβαιότητας είναι η σφαίρα της ασημαντότητας.

Όπως ο σπόρος του μεγάλου δένδρου οδηγεί με προδιαγεγραμμένη τελεστική αναγκαιότητα σε εκείνο που προορίζεται, υπακούοντας στην αδήριτη εσωτερική νομοτέλειά του. Τα δε άλλα πάντα είναι τροφή εις ανάπτυξη ή πρόκληση εις δυνάμωση.

Έτσι στα όντα εν κοσμική τάξει.

Και έτσι στα μορφώματα του ιστορικού γίνεσθαι, άτομα, συστήματα, πολιτισμούς.

Η μόνη πραγματική ελευθερία του όντος είναι η ανεπηρέαστη επιδίωξη του «τέλους» του.

Ελευθερία υπάρχει εντός φύσης. Εκτός φύσης υπάρχει ο μηχανισμός της τεχνητότητας.

Ελευθερία υπάρχει μετά την ουσία. Προ της ουσίας υπάρχει η δουλεία της τυχειότητας.

II

Πληθώρα «εύκολου και φθηνού» χρήματος λιμνάζει στο παγκόσμιο σύστημα στρεβλώνοντας με ανώμαλες ροές την ορθολογική κατανομή ρόλων και πόρων, συμπιέζοντας προς τα κάτω την απόδοση του κεφαλαίου, ελαχιστοποιώντας τα κέρδη του επενδεδυμένου στην πραγματική οικονομία κεφαλαίου, στραγγαλίζοντας την αμοιβή της εργασίας και ψαλλιδίζοντας τα κίνητρα της δημιουργικότητας.

Η ανισορροπία μεταξύ χρηματοπιστωτικού συστήματος και πραγματικής οικονομίας επιδεινώνεται.

Η ανάπτυξη αγκομαχάει ή τρέπεται σε ύφεση.

Στην φλεγμονή που εξασθενεί τον οργανισμό διοχετεύεται και άλλο αίμα, περισσότερο και περισσότερο.

Τα κράτη σε τελευταία ανάλυση, αμέσως ή εμμέσως, τυπώνοντας ή «διευκολύνοντας» ή εγγυώμενα χρήμα ή σώζοντας χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, τροφοδοτούν τις τεράστιες δεξαμενές χρήματος με εστίες τις Κεντρικές Τράπεζες.

Η πραγματική μόνο οικονομία (στην οποία περιλαμβάνεται ένα φυσικό τραπεζικό σύστημα ως ουσιώδες μέλος της) δημιουργεί αξία, δηλαδή χρησιμότητα, και άρα χρήσιμο χρήμα.

Τα Κράτη παράγουν παραπάνω από αυτό το χρήσιμο χρήμα ποσότητες άχρηστου χρήματος, δηλαδή μη-χρήμα.

Αυτό το άχρηστο υλικό βαραίνει την οικονομία του παγκόσμιου συστήματος σήμερα.

Μεγάλο μέρος του θα καταστραφεί αναπότρεπτα για να επανέλθει σε φυσική ισορροπία η χρηματοπιστωτική και η πραγματική οικονομία.

Η καταστροφή θα κατανεμηθεί (σαν γενικός κανόνας) στα μέρη του παγκόσμιου συστήματος κατ' αντίστροφο αναλογία της (συνολικής)

ισχύος του καθ' ενός και κατ' ευθεία αναλογία της έκθεσής του στην (δραστική) περίσσεια χρήματος.

Όλοι λαμβάνουν θέσεις εν όψει του αναπόφευκτου.

III

Η Ευρώπη, γραία εκ γέννας, εξέρχεται κραιπαλώσα του προσκηνίου της ιστορίας.

Η Ευρώπη αποδομείται πολιτιστικά και πολιτικά, οικονομικά και στρατιωτικά.

Το φέρετρο του Ευρωπαϊσμού με τον νεκρό ήταν εκεί. Η Βρετανία έβαλε το καρφί για να κλειστούν μέσα τα φαντάσματά του.

Ακολούθησε ήδη η Ιταλία.

Η Ευρωζώνη θα διαλυθεί και ο ζουρλομανδύας του Ευρώ θα μπει στο Μουσείο των Ευρωπαϊκών βασανιστηρίων.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί να συνεχίσει επί τι να κάνει πως υπάρχει ως απλά Κοινή Αγορά. Αλλά η προϊούσα και βαθαινουσα παγκοσμιοποίηση θα της στερήσει τον λόγο ύπαρξης και αυτής.

Τα της μοίρας του Άξονα του Ρήνου έχω πολλές φορές διεξέλθει.
Μονολεκτικά: Γερμανία πάνω, Γαλλία κάτω.

.....

IV

Και πώς περιδινούνται σκοτοδινιώντες οι Άλαλοι του Καθεστώτος
Κατοχής της Χώρας!

Δείτε τα σκύβαλα πως έρπουν γλύφοντας τούτη και εκείνον, την παχεία
και το μικρό, την Βrúnhilde και τον Miserable. Και όλοι τούς
απεχθάνονται. Ακόμη και ο Χωλίαμβος με την μονίμως βλακωδώς ένοχη
όψη θα συγκρατούσε το στομάχι του όταν σαμαροπρεπώς εδιδάσκετο
σίγα βαδίζων κατά κενήν οδόν αμφί πλήθουσαν αγοράν!

Εξευτελίζονται και δακτυλοδεικτούνται διεθνώς οι Δοσίλογοι και οι
Μωροί. Έγινε παροιμιώδες: «δεν είστε σαν την ηγετική τάξη της
Ελλάδας»!

Δεν χρειάζεται Κάλχας, ούτε Τειρεσίας, μηδέ Κασσάνδρα οιστρόφοιτος, ου
Μανική Πυθία, αλλά Απόλλων Διδυμαίος το τρίτον και θανατερόν άμα
μαντεύων και τοξεύων και διαπερών.

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, ΠΟΛΥΒΙΟΣ
ΚΑΙ Η ΥΨΗΛΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΩΝ ΗΠΑ

Μέρος Α΄

ΗΓΕΜΟΝΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ: ΑΘΗΝΑΙΚΗ «ΑΡΧΗ»

Γιατί Έγινε ο Πελοποννησιακός Πόλεμος

και

Γιατί Ηττήθηκε η Αθήνα

(Συνέχεια 5^η)

Στον «Μονότροπο», όπως ανέπτυξα, ο Φρόνιχος (Μεγάλα Διονύσια, Μάρτιος του 414 π.Χ.) α) στηλιτεύει διακωμωδώντας επιφανή δημόσια και πολιτικά πρόσωπα των ημερών και ιδίως πρωταίτιους του καλλιεργηθέντος θρησκευτικοπολιτικού πανικού του προηγούμενου χειμώνα στην Αθήνα (μέλη της ολιγαρχικής συνωμοσίας κατά του Αλκιβιάδη), β) επικρίνει τον Νικία ενόψει και των χειρισμών του ως *de facto* στρατάρχη της Μεγάλης Σικελικής Εκστρατείας μετά την αποχώρηση και ερήμην καταδίκη του Αλκιβιάδη και γ) πιθανώτατα αναφέρεται θετικά στον Αλκιβιάδη (μάλλον όμως υπαινικτικά) στον τόνο «τι κάνει ο Αθηναίος αυτός λέων στη Σπάρτη».

Δεν γνωρίζουμε την ανάπτυξη και την έκταση αυτών των αναφορών, αφού δεν σώζεται η κωμωδία εκτός λίγων αποσπασμάτων σαν τα προαναφερθέντα. Έχουμε πάντως το δεδομένο, ότι εν μέσω δραματικών εξελίξεων πολιτικών, στρατιωτικών και διπλωματικών, ο Αριστοφάνης επιλέγει να παρουσιάσει την ίδια χρονική στιγμή τους φαινομενικά ουδέτερους «Όρνιθες». Πιθανώς το ίδιο να συνέβαινε και με τον «Μονότροπο» ως προς τη βασική πλοκή του, έστω και δεδομένου ότι, όπως φαίνεται και από τα τρία επισημανθέντα χωρία, οι αναφορές του Φρόνιχου στην τρέχουσα πολιτική πραγματικότητα είναι σαφέστερες και οξύτερες. (Είναι δε έξι τα αποσπάσματα που σχολιάζουν ηγετικά πρόσωπα της πολιτικής σκηνής, από συνολικά 15 διασωζόμενα του δράματος).

Η εξήγηση για μια ακατανόητη επιφύλαξη ή αποτυχία των (ή ορισμένων) κωμωδιογράφων να σχολιάσουν συστηματικά και

ονομαστικά τους εμπλεκόμενους πολιτικούς και άλλα επιφανή στελέχη που διαδραμάτιζαν ρόλο στις εξαιρετικά σημαντικές και αυτόχρονα δραματικές εξελίξεις του διαστήματος από τον Αύγουστο του 415 μέχρι τους πρώτους μήνες του 414 π.Χ., πρέπει ίσως να αναζητηθεί κατά πρώτιστο λόγο στην πληροφορία που μας δίνει ένα αρχαίο σχόλιο στους «Ορνιθες» του Αριστοφάνη με επίκληση ενός αποσπάσματος από τον «Μονότροπο» ακριβώς του Φρύνιχου. Σχολιάζοντας την παρομοίωση του Συρακούσιου (Αθηναίου πολιτικού, «τῶν περὶ τὸ βῆμα»!) από τον Αριστοφάνη με κίσσα (Ορνιθες, ν. 1297), ο σχολιαστής παρατηρεί:

Συρακοσίῳ δὲ κίττα: οὗτος γὰρ τῶν περὶ τὸ βῆμα, καὶ Εὐπολις λάλον ἐν ᾿Πόλεσι᾿ διασύρει·

*«Συρακόσιος δ' ἔοικεν, ἥνικ' ἂν λέγη,
τοῖς κυνιδίοισι τοῖσιν ἐπὶ τῶν τειχιῶν·
ἀναβὰς γὰρ ἐπὶ τὸ βῆμ' ὕλακτεῖ περιτρέχων.»*

δοκεῖ δὲ καὶ ψήφισμα τεθεικέναι μὴ κωμωδεῖσθαι ὀνομασίτι τινι, ὡς Φρύνιχος ἐν Μονοτρόπῳ φησί·

*«ψῶζ' ἔχοι Συρακόσιον.
ἐπιφανὲς γὰρ αὐτῷ καὶ μέγα τύχοι·
ἀφείλετο γὰρ κωμωδεῖν οὐς ἐπεθύμουν.»*

διὸ πικρότερον αὐτῷ προσφέρονται, ὡς λάλω δὲ τὴν «κίτταν» παρέθηκεν.

Στον περίφημο κώδικα Ravennatus, προστίθεται:

τοῦτον καὶ Εὐπολις ὡς λάλον διασύρει, Συρακούσιον δέ, ἢ ὡς ξένον ἢ ὡς πονηρόν.

Το τελευταίο Σχόλιο υποδηλώνει ότι το όνομα «Συρακόσιος» ήταν παρατσούκλι. Ήταν δημοφιλής στα κωμικά δράματα η απόδοση ξενικής καταγωγής σε σατυριζόμενα πρόσωπα, συνήθως αντιπαθή. Εναλλακτικά (ή και συνδυασμένα) το παρόνομα μπορούσε να σημαίνει μια χαρακτηριστική ιδιότητα κοινή μεταξύ του προσώπου και των καταγομένων από τη χώρα με το όνομα της οποίας κωμωδεῖται ο

σημαινόμενος. Για «πονηρία» (κακεντρέχεια, ροπή επί τα χείρω) κάνει λόγο ο Σχολιαστής σχετικά με το «Συρακόσιος». Αν είναι όντως παρόνομα η ονομασία του «Συρακοσίου», θα σχετίζεται με την Αθηναϊκή αντιπάθεια και σύγκρουση συμφερόντων προς τις Συρακούσες ευθύς με την έναρξη του Πελοποννησιακού Πολέμου. Το απόσπασμα από τις «Πόλεις» του Εύπολι (Fr. 220 PCGr vol. V p. 426) που αναφέρουν στο παραπάνω χωρίο τα Σχόλια ταιριάζει με την προσηγορία «κίσσα» που του αποδίδει ο Αριστοφάνης. Είναι σαν το σκυλάκι που γαυγίζει ασταμάτητα τρέχοντας πέρα-δώθε πάνω σε ένα αγροτικό λίθινο φράχτη, περίβολο (v. Ησύχιος s.v. τειχίον). Περί του «γαυγίσματος», των υλαγμών, ρητόρων και πολιτικών cf. Cicero, *De oratore*, III 138 ad clepsydrum *latrare* και *Brutus*, 58 *latrant enim quidem oratores, non loquuntur*.

Ο Εύπολις εδίδαξε τις «Πόλεις» του μάλλον στα Διονύσια του 422 π.Χ. (PCGr. V p. 424) ή του 420 π.Χ. (Cassio, *ibid.*). Αλλά είχε στο στόχαστρο τον Συρακόσιο ήδη από το 429 π.Χ., επί άρχοντος Απολλοδώρου, με την αρχή του Πελοποννησιακού πολέμου, αναφερόμενος σε αυτόν στην πρώτη κωμωδία που δίδαξε, σε ηλικία μόλις 17 χρονών, τους «Προσπάλιους» (δήμος Αττικής). V. Fr. 259.3 sqq., PCGr, V p. 442 και Testimonia 1 (= Σούδα s.v. Εύπολις Σωσιπόλιδος) PCGr, V p. 294, Test. 206 (= Anonymus, de comoedia, 9) PCGr, V p. 294.

Το απόσπασμα Fr. 259 των «Προσπαλιών» είναι από πάπυρο (Pap. Ox. 2813) και συνίσταται από σπαράγματα μιας διήγησης και σχολιασμού του έργου. Ο Σχολιαστής εξηγεί την αρχή της κωμωδίας και ευθύς φαίνεται να αναφέρεται στο γεγονός ότι ο ξένος που είναι μέτοικος στην Αθήνα έχει ανάγκη ενός πολίτη «προστάτη» των συμφερόντων του, vν. 62-66 (cf. I. Bekker, *Lexica* p. 201, 13· Αριστοφάνης, *Θεσμοφοριάζουσαι*, 576, 602· *Εκκλησιάζουσαι*, 176). Αμέσως στη συνέχεια ο Εύπολις μάλλον έπαιζε για κάποιον ή κάποιους που ήταν βάρος μεν της γης («τῆς γῆς μ(έν) ἄχθο[ς, v. 68) αλλά ελαφρόμυαλοι («κουῖφοι» τον χαρακτήρα, «κουφότης»,

vv. 70-1), και εκεί ακριβώς εμφανίζεται το όνομα του Συρακόσιου (v. 72). Μαζί με αυτόν μνημονεύεται και ο Εξήκεστος (= Εξηκεστίδης του Αριστοφάνη που ανέφερα παραπάνω «εἰ δὲ δούλος ἐστὶ καὶ Κὰρ ὥσπερ Ἐξηστεκίδης», *Ορνιθες*, 764. Ο Εύπολις μάλλον αλλάζει υβριστικά το όνομα του Εξηστεκίδη για να μοιάζει με το ανήκεστος). Πιθανότατα λοιπόν ο Εύπολις διακωμωδούσε και τους δυο ως ξένους βαρβάρους κατά την καταγωγή ή τη διαγωγή, τον χαρακτήρα και τον νου, που θέλουν να παίζουν ρόλο στα πολιτικά και δημόσια πράγματα της Αθήνας. Το κείμενο του Παπύρου συνέχιζε με στιγματισμό της φλυαρίας (*μηδ' ὕθλει· μὴ φ[λυάρει]*, v. 78, cf. Σχόλια στις «Νεφέλες» του Αριστοφάνη, 783a: *ὕθλεις ἀντὶ τοῦ φλυαρεῖς. ὕθλος γὰρ ὁ φλύαρος*) και του «κλωγμοῦ» (v. 79). Κατά τον Ευστάθιο, Σχόλια στην Οδύσσεια, p. 1504.²⁹ «κλωγμὸς δὲ κατὰ τοὺς παλαιοὺς ὁ ἐν θεάτρῳ διὰ στόματος πρὸς τὸν οὐρανίσκον ἀποτελούμενός φασι ψόφος», το ηχηρό πλατάγισμα με τη γλώσσα που ακούγεται σαν «κλα» ή «τλα». Φαίνεται ότι δήλωνε επιδοκιμασία στις θεατρικές παραστάσεις, χειροκρότημα δια γλώσσης, cf. Κρατίνος, *Πλούτοι*, Fr. 171.15 PCGr vol. IV p. 206 (αν και η ακριβής έννοια εκεί δεν είναι προφανής, αλλά πρέπει να υποδηλώνει την επιδοκιμασία των θεατών στο θέατρο).

Ωστε έχουμε για τον Συρακούσιο συγκλίνουσες πληροφορίες για ξενική καταγωγή ή νοοτροπία, ειδικότερα Συρακουσιανή πονηριά, φλυαρία και κρωγμούς ρητορικούς από βήματος (μίλαγε σαν κίσσα, σαν συνεχές γαύγισμα από σκυλάκι, σαν πλαταγισμός, με κλωγμούς και κρωγμούς), άχρηστο υποκείμενο, άχθος αρούρης.

Και επιστέγασμα της μοχθηρίας του. Φαίνεται («δοκεῖ δὲ») ότι εισήγαγε ψήφισμα, που κυρώθηκε με απόφαση της Εκκλησίας του Δήμου, περιορίζοντας την ελευθερία της σάτιρας και διακωμώδησης δημόσιων προσώπων της πολιτικής σκηνής από τους κωμικούς ποιητές στο θέατρο. Ο ακριβής περιορισμός της ελευθερίας δεν μπορεί να είναι η απαγόρευση

της ονομαστικής διακωμώδησης («μη κωμωδεῖσθαι ὄνομαστί») που αναφέρουν τα Σχόλια στους «Ὀρνιθες», γιατί αυτό αντιβαίνει προς το περιεχόμενο του αποσπάσματος από τον «Μονότροπο», το οποίο τα Σχόλια επικαλούνται ως απόδειξη του ισχυρισμού τους. Στο απόσπασμα ο Συρακόσιος είναι ο ονομαστικά ονομαζόμενος στόχος στον οποίο πέφτει η κατάρα να βγάξει ψώρα («ψῶζ' ἔχου») καθώς και η αμφίσημη ευχή «ἐπιφανές γὰρ αὐτῷ καὶ μέγα τύχου» - με άσεμνο υπονοούμενο φαλλού μεγάλου και στύοντος.

[Οι στίχοι όπως παραδίδονται στα χειρόγραφα (v. παραπάνω) δεν «μετρώνται» εύκολα, και έγιναν πολλές φιλολογικές απόπειρες «διόρθωσής» τους ώστε να εμπίπτουν σε αναγνωρίσιμα κωμικά μέτρα. (Μια σύνοψη των σημαντικότερων προσπαθειών κάνει ο White στο πολυσήμαντο έργο του J.W. White, *The Scholia on the Aves of Aristophanes*, p. 236 notes). Αλλά μάλλον θάπρεπε να φορμαριστούν σε περίπλοκα λυρικά μέτρα όπως σωστά παρατηρεί ο White (*op.cit.*, p. 234 notes). Ούτως ή άλλως η τελευταία πρόταση των στίχων της παραπομπής («ἀφείλετο γὰρ κωμωδεῖν οὖς ἐπεθύμουν») ανήκει όντως στον «Μονότροπο» (και δεν είναι απλή παρατήρηση του Σχολιαστή, όπως πολλοί νεωτερικοί φιλόλογοι υπέθεσαν), γιατί έτσι μόνο δικαιολογείται ο ισχυρισμός του Σχολιαστή πριν την αναφορά του παραθέματος, ότι, ως φαίνεται (από το απόσπασμα), ο Συρακόσιος επέτυχε την έγκριση ψηφίσματος που περιορίζε τη διακωμώδηση προσώπων: «ὡς Φρύνιχος ἐν Μονοτρόπῳ φησί».]

Το γεγονός της συμπερίληψης της τελευταίας πρότασης στη ρήση του Φρυνίχου μας οδηγεί στο να εξιχνιάσουμε τον χαρακτήρα του περιορισμού που θέσπιζε το ψήφισμα του Συρακοσίου.

Πρώτον, αρνητικά, δεν μπορεί να ήταν γενικά μια απαγόρευση «μη ὄνομαστί κωμωδιῶν», γιατί στην ίδια αυτή δήλωση διακωμωδεῖται ο Συρακόσιος ως εισηγητής του ψηφίσματος.

Δεύτερον, μπορούμε να εξηγήσουμε το λάθος του Σχολιαστή στην προκειμένη περίπτωση, και έτσι ταυτοχρόνως να οδηγηθούμε στον αληθή προσδιορισμό του περιορισμού σατυρικής «αδείας» που εθέσπιζε το ψήφισμα του Συρακόσιου. Χρειάζεται πρώτα όμως να κάνουμε μια αναφορά στην ιστορία τέτοιων περιορισμών και τον χαρακτήρα τους στην Αθήνα του Χρυσού Αιώνα.

Στα έτη που ακολούθησαν τη συντριπτική πολιτική νίκη του Περικλή και της πολιτικής του επί της ολιγαρχικής παράταξης και της ιδεολογίας της (νίκη που σφραγίστηκε το 444 π.Χ. με τον εξοστρακισμό του Θουκυδίδη, αρχηγού της ολιγαρχικής παράταξης), η βιαιότητα της κριτικής από τους κωμωδιογράφους, στρεφόμενη συχνά κατά του Περικλέους προσωπικά και των φίλων του (περιλαμβανομένης και της Ασπασίας) επί της εποχής της μονοκρατορίας του («ένος ἀνδρός ἀρχή»), προκάλεσε σε ορισμένους κύκλους τη διάθεση περιορισμού της δεδομένης απόλυτης ελευθερίας σκωπτικής και σατυρικής διακωμώδησης των πάντων (των θεών αυτών συμπεριλαμβανομένων) που αποτελούσε ουσιαστικό γνώρισμα της μεγάλης Αθηναϊκής Δημοκρατίας στην εποχή του Χρυσού Αιώνα.

Αν πιστεύσουμε στην κυριολεξία τον Κικέρωνα, υπήρχε νόμος που επέτρεπε την ονομαστική διακωμώδηση του οιαδήποτε. *De republica, IV 10*: apud quos (sc. Graecos) fuit etiam lege concessum, ut quod vellet comoedia de quo vellet *nominatim* dicere. Πράγμα που συγκεκριμενοποιείται από τον Θεμίστιο, VIII (*Πενταετηρικός*), 110B vol. I p. 166.12-13 Downey: καίτοι τῆς τέχνης αὐτῶ (sc. τῶ Εὐπόλιδι) διδούσης τοῦ σκώπτειν τὴν ἄδειαν ἐκ τῶν νόμων. Ὡστε ο νόμος φαίνεται να έκειτο ότι

στις εορτές του Διονύσου βωμολοχίες και σκώμματα εκ μέρους των μυστών = κωμωδιογράφων ήσαν συστατικά μέρη και ουσιώδη γνωρίσματα του Διονυσιακού οργιαστικού πνεύματος. Και εάν δεν έκειτο ρητός και γραπτός νόμος, άγραφος και απόλυτος πάντως ίσχυε θεμελιούμενος επ' αυτής της καταγωγής των θυμελικών αγώνων και της γνωστής πορείας των σχετικών εξελίξεων από το τελετουργικό στο ιεροτεχνικό (των ιερών τεχνών).

Λίγα χρόνια μετά το 444 π.Χ. (εξοστρακισμός του Θουκυδίδη, αρχηγού της ολιγαρχικής παράταξης) έχουμε για πρώτη φορά μνεία πολιτικής παρέμβασης στη θρησκευτικά κατοχυρωμένη και πολιτικά αδιαπραγμάτευτη μέχρι τότε ελευθερία διακωμώδησης. Υπό τις περιστάσεις που ανέφερα [πολιτική ηγεμονία του Περικλή και συντριβή της ολιγαρχικής παράταξης ως συνέπεια της υφαρπαγής και ενσωμάτωσης όλων των κύριων πολιτικών θέσεών της στην πολιτική πλατφόρμα της Δημοκρατικής Παράταξης υπό τον Περικλή (η «έξυπνη» πολιτική), – συνολική γενική ειρήνη και ιδιαίτερα ΑθηναίοΣπαρτιατική Συνεννόηση, αυστηρή διακρίβωση ιθαγένειας για τα πολιτικά δικαιώματα, εσωτερική τάξη και ευημερία, αξιοκρατία στα δημόσια, τονισμός του ρόλου της Βουλής και των Διοικητικών Επιτροπών στη χάραξη και διεκπεραίωση της Αθηναϊκής πολιτικής –], και πιθανώς υπό το κράτος της αποστασίας από την Αθηναϊκή Συμμαχία (= Ηγεμονία) ενός των ισχυροτέρων μελών-συμμάχων, της Σάμου (440 π.Χ.) όπως πιστεύει π.χ. ο Starkie (στην έκδοσή του των «Αχαρνέων» ad v. 67 και Excursus II), ή υπό το πρόσχημα αυτής της αποστασίας όπως η φύση των πραγμάτων υπαγορεύει, – σε αυτό τέλος πάντων το πλαίσιο, το 440 π.Χ. επί άρχοντος Μορυχίδου κυρώνεται ψήφισμα περιορισμού της κωμωδικής ελευθερίας. Σχόλια εις Αχαρνείς, v. 67:

έπ' Εύθυμένους. οὗτός ἐστιν ὁ ἄρχων ἐφ' οὗ κατελύθη τὸ ψήφισμα τὸ περὶ τοῦ μὴ κωμωδεῖν <τὸν δῆμον>, γραφὲν ἐπὶ Μορυχίδου (440/39 π.Χ.)

– ἴσχυσε δὲ <ἐκεῖνόν τε τὸν ἐνιαυτὸν καὶ δύο τοὺς ἐξῆς> ἐπὶ Γλαυκίνου (439/8 π.Χ.) τε καὶ Θεοδώρου (438/7), μεθ’ οὗς ἐπὶ Εὐθυμένους (437/6) κατελύθη.

Το κύρος του σχολίου και του φιλόλογου σχολιαστού είναι αδιαμφισβήτητο. Αλλά το περιεχόμενο του ψηφίσματος όπως υποδηλώνεται στην κυριολεξία του (χωρίς την προσθήκη μου <τὸν δῆμον>) είναι προφανώς λανθασμένο: γνωρίζουμε και από επιγραφικές μνείες ότι κωμωδίες εδιδάχθησαν τα χρόνια της υποτιθέμενης ολοσχερούς απαγόρευσης.

Γι’ αυτό θεωρώ ότι κάτι έχει εκπέσει μετά το «τοῦ μὴ κωμωδεῖν», το οποίο θα όριζε το ακριβές περιεχόμενο της απαγόρευσης. Θα συμπλήρωνα το κενό με το <τὸν δῆμον>, βασιζόμενος στο σχετικό χωρίο του εξαιρετικά σημαντικού ψευδοΞενοφόντειου ολιγαρχικού μανιφέστου «Ἀθηναίων Πολιτεία». Αυτό το μοναδικό ντοκουμέντο γράφτηκε τη δεκαετία 440-430 π.Χ. και πριν την έκρηξη του Πελοποννησιακού Πολέμου, όπως υποστηρίζω για άλλους λόγους. [Τη χρονολόγηση του κειμένου πριν το 432 π.Χ. υποστηρίζει στην αναλυτική μελέτη του και ο Hartvig Frisch, *The Constitution of the Athenians*, 1942, για λόγους διαφόρου βάρους και αλήθειας (pp. 47-62). Κάθε σχεδόν δυνατότητα έχει εξαντληθεί σε υποθέσεις για τον πραγματικό συγγραφέα (cf. *op.cit.* pp. 88-105)]. Συγγραφέας του είναι ένας Αθηναίος αριστοκρατικής ιδεολογίας και σκληρός ολιγαρχικός, βαθύς γνώστης της νέας (σοφιστικής) σκέψης και (υποχρεωτικά ή εθελούσια) εξόριστος. Προφανώς πρόκειται για κάποιον στοχαστή, αριστοκρατικό που έχει μεταμορφωθεί, προφανώς λόγω των εσωτερικών Αθηναϊκών εξελίξεων, σε σκληροπυρηνικό ολιγαρχικό, από τον κύκλο του εξοστρακισμένου Θουκυδίδη – θα μπορούσε να έχει συνταχθεί από τον ίδιο τον Θουκυδίδη ή τουλάχιστον καθ’ υπόδειξή του.

Η πραγματεία κάνει ιδιαίτερη αναφορά στα ισχύοντα περί της διακωμώδησης στην πόλη του φωτός, ως εξής (II, 18):

«Κωμωδεῖν δ' αὖ καὶ κακῶς λέγειν τὸν μὲν δῆμον οὐκ ἔωσιν, ἵνα μὴ αὐτοὶ ἀκούωσι κακῶς, ἰδίᾳ δὲ κελεύουσιν, εἴ τις τινα βούλεται, εὖ εἰδότες ὅτι οὐχὶ τοῦ δήμου ἐστὶν οὐδὲ τοῦ πλήθους ὁ κωμωδούμενος ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἀλλ' ἢ πλούσιος ἢ γενναῖος ἢ δυνάμενος, ὀλίγοι δὲ τινες τῶν πενήτων καὶ τῶν δημοτικῶν κωμωδοῦνται, καὶ οὐδ' οὗτοι ἔαν μὴ διὰ πολυπραγμοσύνην καὶ διὰ τὸ ζητεῖν πλεον τι ἔχειν τοῦ δήμου· ὥστε οὐδὲ τοὺς τοιούτους ἄχθονται κωμωδουμένους».

Το χωρίο φαίνεται καθαρά να αναφέρεται στο Ψήφισμα ἐπὶ Μορυχίδου. Δεν επιτρέπουν οἱ Ἀθηναῖοι να κωμωδεῖται ὁ Δῆμος, ἀλλὰ ὑπάρχει ἀπόλυτη ἐλευθερία να σατυρίζονται πρόσωπα, γιατί αὐτά θα εἶναι περιφανή καὶ ἀρα ἀριστοὶ ἢ δυνάμενοι ἢ πλούσιοι, δηλαδή ἐκ τῶν Ὀλίγων, ἢ ἂν εἶναι ἐκ τοῦ Δήμου θα πρόκειται για αὐτούς που θα ἔχουν καταστεί φανεροί ὅτι ἀνήκουν στην ηγετική ομάδα, τὴν ομάδα τῶν «γνωρίμων», ὁπότε δεν στενοχωριέται ὁ Δῆμος με τὴ διακωμώδησή τους. Αὐτό εἶναι τὸ νόημα τοῦ συγγραφέα.

Με τὴν τελευταία τοῦ ἐπισήμανση δείχνει τὸ βάθος τῆς σκέψης τοῦ: γιατί δέχεται ὁ Δῆμος τὴ σάτυρα ἀκόμη καὶ ἐξεχόντων προσωπικοτήτων τῆς Δημοκρατικῆς Παράταξης, ἢ τοῦ ἀρχηγού τῆς τοῦ Περικλή. Δεν νομίζω ὅτι τοῦ διαφεύγει τὸ γεγονός ὅτι με τὸ Ψήφισμα ἐπὶ Μορυχίδου ὁ σκοπός ἦταν να προστατευθῶν ὁ Περικλής, οἱ συνεργάτες τοῦ ὅσο καὶ ἡ πολιτική τοῦ ἀπὸ τὶς ἐξουθενωτικές ἐπιθέσεις μίας τόσο σκληρῆς σάτυρας ὅσο ἡ ἀρχαία κωμωδία. Αλλὰ τὸ ψήφισμα δεν θα μπορούσε να ἦταν ψήφισμα πολιτικῆς προστασίας στην Ἀθηναϊκὴ Δημοκρατία. Ἦταν λοιπὸν ψήφισμα προστασίας τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτικῆς, εἰδικά σε σχέση με τὶς ἐξωτερικές ὑποθέσεις τῆς ηγεμονικῆς πόλης. Στὰ Μεγάλα Διονύσια συνέρρεαν θεατές ἀπὸ ὅλη τὴν Ελλάδα, πλείστοι ἀπὸ τὶς Σύμμαχες πόλεις. Τὸ Ψήφισμα πέρασε ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τοῦ Δήμου προφανῶς γιατί ἐγίνε ἐκκλήση στον πατριωτισμὸ τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν. Αλλὰ προφανῶς δεν λειτούργησε ἐπιτυχῶς στον ἀπώτερο σκοπὸ τοῦ, τὴν

προστασία των πολιτικών. Ούτε θα μπορούσε να λειτουργήσει στην Αθήνα του Χρυσού Αιώνα. Και καταργήθηκε τρία χρόνια αργότερα.

[Ο Η. Ulstinsky, *Die Abfassungszeit der Schrift von Staate der Athener* (Dissertation, Freiburg i. B. Freiburg i.Sa., 1933), p. 26, θεωρεί ότι η χρονολογία της «Αθηναίων Πολιτείας» καθορίζεται από την αναφορά στο Ψήφισμα – ότι πρέπει να συνετάγη μέσα στο διάστημα 440-437 π.Χ. Δεν χρειάζεται τέτοια Γερμανική πειθαρχία. Το νόημα είναι σαφές και ισχυρό και εάν ακόμη το έργο συνεγράφη μερικά χρόνια αργότερα από την ακύρωση του ψηφίσματος. Έμμενε το γεγονός τι ήταν αποφασισμένος ο Δήμος να προστατέψει με ρητή διάταξη ή άγραφη φυλακή].

Μια δεύτερη επιχείρηση χειραγώγησης του δικαιώματος ελεύθερης και απεριόριστης διακωμώδησης φαίνεται να έγινε τα πρώτα χρόνια του Πελοποννησιακού Πολέμου. Ο Αριστοφάνης στους «Αχαρνείς» (Λήναια του 425 π.Χ.) επιτίθεται ειδικά, ξαφνικά, υβριστικά και βίαια σε κάποιον Αντίμαχο – προσωπικά, εκ μέρους του χορού, δηλαδή του ίδιου του κωμωδιογράφου, στο Γ' Στάσιμο, πριν την Έξοδο. VV. 1151-6:

Ἄντίμαχον τὸν ψακαδᾶν ξυγγραφέα, τὸν μελέων ποητὴν,
ὡς μὲν ἀπλῶ λόγῳ κακῶς ἐξολέσειεν ὁ Ζεὺς·
ὅς γ' ἐμὲ τὸν τλήμονα Λήναια χορηγῶν ἀπέλυσ'
ἄδειπνον.

Ψακάδες είναι τα σταγονίδια. (Ψακάς οι Αττικοί ό,τι ψεκάς οι υπόλοιποι λένε αρχαίοι Αττικιστές). Ψακάς ο Αντίμαχος επειδή μιλώντας «έβρεχε», σε έραινε με σιελοριπές, ψιχάλιζε. Συγγραφεύς είναι ο συντάκτης πεζών λόγων, ιδίως ιστοριών, (σε αντίθεση με τον ποιητή) αλλά και ο συγγραφέων, εισάγων και προτείνων ψηφίσματα, συντάκτης

ψηφισμάτων λοιπόν, ένας και αυτός «τῶν περὶ τὸ βῆμα», πολιτικός. Cf. e.g. Θεσμοφοριάζουσαι, 432: τὰ δ' ἄλλα μετὰ τοῦ γραμματέως συγγράψομαι. Ἴσως «τὸν ψακαδᾶν ξυγγραφέα» να παίζει σε δυο ταμπλώ, τον συγγραφέα που είναι ψακαδάς (σε περιρραίνει, v. Starkie στην έκδοσή του του έργου *ad.loc.*), αλλά και τον συγγραφέα ψακάδων, «ψιλόβροχου», ραντίσματος, αν όντως αυτός εισήγαγε ψήφισμα περί περιορισμού της χορηγικής δαπάνης στους κωμικούς αγώνες, όπως θα εξηγήσω αμέσως. Ο Αντίμαχος ήταν και λυρικομελικός ποιητής (εξ ου και ο Δωρικός τύπος ψακαδᾶν = ψακάδων), ποιητής μελών. [Ἡ, «τὸν μέλεον ποιητήν», τον δυστυχημένο, βαρυνδαίμονα ποιητή. Με την κατάλληλη προφορά από τον υποκριτή παιζότανε και αυτό, «μελέων ποιητήν» - «μέλεον ποιητήν»].

Τι ακριβώς έκανε ο Αντίμαχος ώστε ο Αριστοφάνης να εκδικείται ευχόμενος δυο διασκεδαστικά κακά συναπαντήματά του στους επόμενους στίχους σε *crescendo*; Ο Αριστοφάνης εδώ μας λέει ότι το εν λόγω πρόσωπο ήταν χορηγός στη διδασκαλία μιας κωμωδίας του σε προηγούμενα Αθήναια, αλλά διέπρεψε με την τσιγγουνιά του: δεν παρέσχε το επιβεβλημένο εορταστικό δείπνο στους συντελεστές της διδασκαλίας μετά την παράσταση, ή το προσέφερε ασυγχώρητα φειδωλό και πενιχρό.

Προφανώς κάτι παραπάνω από αυτό που λέγεται εννοείται. Η ειδική αντιμετώπιση που έχει η καταφορά κατά του Αντίμαχου μέσα στο έργο και η βιαιότητα της καταφοράς υποδηλώνει κάτι συγκεκριμένο που υπερέβαινε την επίδειξη ανεπίτρεπτης μικρότητας ή πνεύματος οικονομίας εκ μέρους ενός χορηγού και που φυσικά δεν διέφευγε της γνώσης του θεατρικού κοινού. Το κάτω-κάτω δεν μας λέει ο Αριστοφάνης αν νίκησε με πρώτο βραβείο η κωμωδία που κακόπαθε έτσι στα συνηθισμένα επινίκια. Βέβαια είναι δυνατόν (αλλά λιγότερο πιθανό) η αναφερόμενη κωμωδία να μην ήταν του Αριστοφάνη. Αλλά ήταν συγκεκριμένο περιστατικό γιατί ο Αντίμαχος παρουσιάζεται ως χορηγός

της. Και οπωσδήποτε ο Αριστοφάνης μιλάει ο ίδιος δια του χορού: ο χορός εκφέρεται **εκ μέρους του, εκ προσώπου του Αριστοφάνη**.

Ποιος ήταν ο Αντίμαχος αυτός; Δημόσιο πρόσωπο και πλούσιος, αφού ήταν χορηγός. Ήταν και ιππεύς και επεδίδετο σε ιππασίες (v. 1165), άρα από τους «ολίγους», ανήκε στις δυο ανώτερες εισοδηματικές τάξεις της Αθήνας. Ο Αριστοφάνης τον στιγματίζει ως διαβόητο «καταπύγωνα» δυο χρόνια αργότερα στις «Νεφέλες» (Διονύσια 423 π.Χ.) v. 1022, όπου αναφέρεται υβριστικά ως παράδειγμα προς αποφυγή, αρχέτυπο καταπυγοσύνης, πρόστυχου και ασελγούς χαρακτήρα, «μαλακίας» εξηγούν τα αρχαία Σχόλια του όρου εδώ. Τα αρχαία Σχόλια *ad loc.* εξηγούν συγκεκριμένα λόγω της υπερκριτικής τους διάκρισης:

«οὔτος (1) εἰς θηλύτητα κωμωδεῖται καὶ εὐμορφίαν. (2) ἔστι δὲ καὶ ἕτερος ἐπὶ πονηρία κωμωδούμενος. (3) τρίτος ὁ Ψακάδος λεγόμενος. (4) τέταρτος ὁ τραπεζίτης, οὗ μέμνηται Εὐπολις ἐν Δήμοις. (5) πέμπτος ιστοριογράφος. τάχα δὲ ὁ αὐτός ἐστι τῷ εὐμόρφῳ. – οὔτος λίαν πόρνος ἦν».

Προφανώς ο (1), (2) και ο πόρνος είναι το ίδιο πρόσωπο. Η αναφορά είναι ειδικά στον Αντίμαχο των *Νεφελών* (ασφαλώς υπήρχε η μνεία και στις πρώτες *Νεφέλες*). Ο (3) είναι ο Αντίμαχος των «*Αχαρνέων*», και μάλιστα διαβάζεται εκεί «*Αντίμαχον τοῦ Ψακάδος*» σαν να είναι πατρωνυμικό το *Σιελοβρέχων*, Αντίμαχος του Ραντιστή. Ο (5) είναι ο ίδιος Αντίμαχος των «*Αχαρνέων*», τα σχόλια απλά παίρνουν τον «συγγραφέα» με την έννοια του συντάκτη πεζού λόγου και μάλιστα ιστοριών. (Είδαμε ότι ο Αριστοφάνης παίζει με την ειδική, Αττική έννοια, του συντάκτη ψηφισμάτων). Ο (3) και (5) είναι λοιπόν το ίδιο πρόσωπο και αυτό ταυτίζεται με το (1) και (2) όπως υποψιάζονται τα σχόλια: «τάχα δὲ ὁ αὐτός κ.τ.λ.». Μένει ο (4) [= *Eupolis Fr. 134 PCGr vol. V p. 373*]. Που είναι ο ίδιος πάλι, πλούσιος, τραπεζίτης.

Έχουμε λοιπόν μια αρκετά καλή και ευκρινή εικόνα του Αντίμαχου. Ο οποίος δραστηριοποιείτο στα κοινά κατά τις υπάρχουσες μαρτυρίες από

τις αρχές του Πελοποννησιακού Πολέμου (Αριστοφάνης, *Αχαρνείς*) μέχρι μετά τα Σικελικά: οι «Δήμοι» του Εύπολι παρουσιάστηκαν μετά τη Μάχη της Μαντινείας, 418 π.Χ. (στην οποία αναφερόταν ο Εύπολις στο έργο αυτό, Fr. 99.30 PCGr vol. V p. 346). Δεν είναι ανάγκη όμως να διδάχτηκαν και μετά τα γεγονότα του χειμώνα 415-414, αν η καταφορά κατά του Διόγνητου (Fr. 99.114 sqq. PCGr vol. V p. 351) είναι σε έναν από τους Ζητητές των ερευνών (πραγματικό κυνήγι μαγισσών για τα Ερμοκοπιδικά και εν συνεχεία τα Μυστηριακά) όπως εύλογα σκέπτεται ο Körtz (Ανδοκίδης, *Περὶ τῶν Μυστηρίων*, §14). Ο Διόγνητος ήταν γνωστός και πριν, αδελφός του Νικία. Από ζητητής έγινε κατηγορούμενος μετά την κατάδοση του Τεύκρου (*op.cit.* §15 και D.M. MacDowell, *Commentary*, p. 74). Ο Αλκιβιάδης είναι ακόμη στρατηγός τον καιρό της διδασκαλίας των «Δήμων», διακωμωδούμενος ως νεαρός, ασελγής και κατωφερής («μειράκια κινούμενα», διαμηριζόμενα, καταπρωκτευόμενα), με επιτηδευμένο βηματισμό, γυμνιζόμενος με συρόμενα τα ιμάτια (Εύπολις, *Δῆμοι*, Fr. 104 PCGr Vol. V p. 356):

*καὶ μηκέτ', ὄναξ Μιλτιάδη καὶ Περίκλεες,
ἔασατ' ἄρχειν μειράκια κινούμενα,
ἐν τοῖς σφυροῖν ἔλκοντα τὴν στρατηγίαν.*

Για την περπατησιά του Αλκιβιάδη και τον τρόπο ενδυμασίας του ομιλεί το απόσπασμα από τον Αρχιππο όπου διακωμωδεύεται ο γιος του Αλκιβιάδη ότι προσπαθεί να μιμηθεί τον ένδοξο πατέρα του (Αρχιππος Fr. 48 PCGr vol. II p. 555):

*βαδίξει
διακεχλιδώς, θοιμάτιον ἔλκων, ὅπως
προσεμφερῆς μάλιστα δόξει τῷ πατρί,
κλασαυχενεύεται τε καὶ τραυλίζεται.*

[«προσεμφερῆς... πατρί» είναι η διόρθωση του Cobet από το χειρογραφικό άμετρο «ἐμφερῆς μάλιστα τῷ πατρὶ δόξειεν εἶναι»].

Το «διακεχλιδώς» το ερμηνεύει έξοχα ο Ησύχιος s.v. *διακεχλοιδώς· διαρέων υπό τρυφῆς* (cf. s.v. *διακεχλοιδέναι· θρύπτεσθαι*). Σημαίνει το να είσαι υγρός υπό τρυφής, να χύνεσαι, να ρέεις και κυματίζεις από φιληδονία. «Θοϊμάτιον ἔλκων», ἔλκοντας, σύροντας χαμηλά το μάτιο, ακριβώς όπως λέει με πανούργο διασυρμό ο Εύπολις «στα σφυρά κάτω χαμηλά, ἔλκοντα» - περιμένεις να ακούσεις «τὸ ἰμάτιον» (cf. Ἐφιππος «*χλανίδ' ἔλκων*» Fr. 19 PCGr vol. V p. 147), το ρούχο που φοράει, και ακούς «τὴν στρατηγίαν»! Ὅπως σύρει φιλήδονα υπό τρυφής διαρέων ο Αλκιβιάδης το ἰμάτιό του, ἔτσι τραβάει τη στρατηγία.

Ἡ ἴδια ἀφεση του κάλλους στην ηδονή της αυτευαρέσκειάς του εκδηλωνόταν και στην επισεσυρμένη κάμψη του αυχένα που χαρακτήριζε τον Αλκιβιάδη – κλασαυχενεύεται, σπάει τον αυχένα, διακωμωδεῖ τον γιο του ο Ἀρχιππος. Τέλος υπήρχε και ο περιβόητος ελαφρός τραυλισμός του Αλκιβιάδη, τον οποίο δεόντως μιμείται ο γιος προς τέλεια απεικόνιση του πατρός. Cf. Αριστοφάνης, *Σφήκες*, 44 sqq.

Ο Εύπολις είχε την εντυπωσιακή σύλληψη στους «Δήμους» να κατακρίνει το πολιτικό σύστημα στις μέρες του, κάνοντας να αναστηθούν στην κωμωδία του τέσσερα μεγάλα πολιτικά μεγέθη του ἔνδοξου παρελθόντος της Αθήνας, οι Σόλων, Μιλτιάδης, Αριστείδης και Περικλής για να δώσουν συμβουλές κατεύθυνσης του χειμαζόμενου σκάφους της πολιτείας. (Ο Θεμιστοκλής δεν είναι από τους ευνοούμενους αστέρες του Εύπολι. Λογικά, γιατί αλλιώς θα επεκρότει και τον Αλκιβιάδη!). Και συντάσσει χορό εκ των *Δήμων* της Κλεισθενικής πολιτικής και διοικητικής διαίρεσης της Αττικής, για να τους αντιπαραβάλλει προς τον *Δῆμο*, τους πολυπράγμονες κατοίκους της Αθήνας που de facto αποτελούν την αποφασιστική πηγή πολιτικής νομιμοποίησης μέσω της Εκκλησίας του Δήμου, στην οποία εκάστοτε πολύ μικρό μέρος των πολιτών μετέχει, και ακριβώς εκείνοι που αποτελούν το «θητικό» μέρος του αστικού πληθυσμού. Το πνεύμα του Εύπολι είναι σαφές, αν και ανεξιχνίαστο για

τη Γερμανική μέθοδο: ο Wilamowitz ομολογούσε ότι η κωμωδία αυτή του είναι αίνιγμα που δεν μπορεί να λύσει! (*Kleine Schriften*, IV p. 308).

Συνάγω λοιπόν. Οι «Δήμοι» διδάχτηκαν μετά τη Μάχη της Μαντινείας (418 π.Χ.) και πριν τα Ερμοκοπικά και Μυστηριακά (415 π.Χ.). Πιθανότατα μετά τον οστρακισμό του Υπέροβου (417 π.Χ.), οπότε ο Αλκιβιάδης αναδεικνυόταν ως ο *de facto* αρχηγός της Δημοκρατικής Παράταξης επικεφαλής της σκληρής φιλοπολεμικής ομάδας, απέναντι στη φιλειρηνική πολιτική του Νικία και της ολιγαρχικής παράταξης.

Σκιαγραφείται επί τέλους επαρκώς ο Αντίμαχος. Διαβεβοημένος πλούσιος τραπεζίτης, χορηγός, συγγραφέας ψηφισμάτων, «τῶν περὶ τὸ βῆμα», στιχοπλόκος λυρικός. Τι ακριβώς όμως έκανε για να ερεθίσει τόσο τη μῆνι του Αριστοφάνη; Γράφουν τα αρχαία Σχόλια στους «Αχαρνείς» ad v. 1150.

Ο *primarius* κώδιξ R (Ravennatus, τέλος του 10^{ου} ή αρχές 11^{ου} αιώνα), τα Σχόλια είναι γραμμένα από το ίδιο χέρι που έγραψε το κείμενο):

Αντίμαχον: [1] φασι γὰρ αὐτὸν γράψαι ψήφισμα ὥστε τοὺς χοροὺς μηδὲν ἐκ τῶν χορηγῶν λαμβάνειν. καὶ Ψακάδος ἔφη, οἱ μὲν ὅτι οὕτως ἐπεκαλεῖτο διὰ τὸ συνεχῶς πτύειν, ἢ διὰ τὸ μηδὲν ἀναλῶσαι.

Ο κώδιξ V (Venetus 474, του 11^{ου} αιώνα, ο άλλος σημαντικός κώδιξ με πλουσιότατα σχόλια) και διάφορα άλλα χειρόγραφα:

τὸν συγγραφέα· Ψακὰς δὲ οὗτος ἐκαλεῖτο, ἐπειδὴ προσέρραινε τοὺς συνομιλοῦντας διαλεγόμενος. ἦν δὲ τις καὶ Ὀλυμπιακὸς καλούμενος Ψακὰς διὰ τοῦτο. ἐδόκει δὲ ὁ Αντίμαχος οὗτος ψήφισμα [2] πεποηκέναι, μὴ δεῖν κωμωδεῖν ἐξ ὀνόματος. καὶ ἐπὶ τοῦτο πολλοὶ τῶν ποιητῶν οὐ προσῆλθον ληψόμενοι τὸν χορόν, καὶ δῆλον ὅτι πολλοὶ τῶν χορευτῶν ἐπείνων. ἐχορήγει δὲ ὁ Αντίμαχος τότε, ὅτε εἰσήνεγκε τὸ ψήφισμα. [3] οἱ δὲ λέγουσι ὅτι ποιητῆς ὢν καλὸς χορηγῶν ποτε μικρολόγως τοῖς χορευταῖς ἐχρήσατο.

Τα Σχόλια συνεπώς παρουσιάζουν τρεις εκδοχές του τι ακριβώς έκανε ο Αντίμαχος για να τον διασύρει ο Αριστοφάνης, τις οποίες έχω σημειώσει με το (1), (2), (3).

Η (3) είναι απλή μεταφορά του τι ρητά λέει ο Αριστοφάνης στο έργο. Προφανώς δεν είναι εξήγηση αλλά αμηχανία.

Οι εκδοχές (1) και (2) αντιθέτως εισάγουν το θέμα ενός ψηφίσματος του Αντίμαχου, αλλά δίστανται ως προς το περιεχόμενο του ψηφίσματος.

Και πρώτα η δεύτερη. Η (2) λοιπόν εντάσσει το θέμα στη σειρά των πληροφοριών που έχουμε για νομοθεσία αποσκοπούσα στον περιορισμό της ελευθερίας της προσωπικής σκωπτικής σάτυρας εκ μέρους των κωμωδιογράφων: «μὴ δεῖν κωμωδεῖν ἐξ ὀνόματος», να μη διασύρεις ονομαστικά (? Θα δούμε ότι άλλη ήταν η σημασία του όρου). Θα πω παρακάτω για την αληθή έννοια του «εξ ονόματος». Αλλά η αντίρρηση σε αυτή την ερμηνεία (2) εδώ είναι ριζική: τι σχέση θα είχε τέτοια απαγόρευση με τα λεγόμενα από τον Αριστοφάνη; Ο Σχολιαστής αναγκάζεται να κάνει μια τεχνητή και βεβιασμένη σύνδεση: το ψήφισμα απαγόρευε το κωμωδεῖν ἐξ ὀνόματος, πολλοί κωμωδιογράφοι από αντίδραση δεν προσήλθαν να λάβουν τον χορό για διδασκαλία δράματος (ο Σχολιαστής είναι όντως λόγιος, αφού αναφέρεται επακριβώς στη διαδικασία διδασκαλίας δράματος στους θυμελικούς αγώνες), έτσι έμειναν οι χοροί χωρίς κωμικά έργα να ερμηνεύσουν, και έτσι οι χορευτές έμειναν χωρίς αμοιβή και πεινούσαν. Γι' αυτό ο Αριστοφάνης βάζει τον χορό και κατηγορεί τον Αντίμαχο ότι τον άφησε πεινασμένο σε κάποια Λήναια, «δεν τους προσέφερε δείπνο το βράδυ της παράστασης». Πολύ έμμεση και περιστροφική «εξήγηση»!

Αλλά και πάλι δεν φθάνει για πλήρη κατανόηση του θέματος: πρέπει να καταλάβουμε τι σχέση έχει όλο αυτό το κατασκευάσμα με την Αριστοφανική κατηγορία ότι ο Αντίμαχος άφησε το βράδυ πεινασμένο τον χορό. Αφού έγινε η παράσταση, σε αυτήν τουλάχιστον την περίπτωση

βρέθηκε ποιητής και συνέθεσε κωμωδία η οποία όντως εδιδάχθη. Το Σχόλιο προσθέτει λοιπόν ότι ο Αντίμαχος έτυχε να είναι πραγματικός χορηγός όταν ψηφίστηκε ο νόμος του. Δηλαδή ο Αριστοφανικός χορός του επιτίθεται ότι δεν τάισε τους χορευτές του ευπρεπώς και ότι (άσχετο) πολλοί χορευτές πείνασαν λόγω του Ψηφίσματός του και της αντίδρασης των ποιητών να το δεχθούν. Δεν δένει σοβαρά, δεν εναρμονίζεται Ελληνικό τω τρόπω.

Και επιπλέον δεν καταγράφεται καμία ύφεση κωμικών παραστάσεων τα χρόνια πριν το 425. Από τα γνωστά γεγονότα, ο ίδιος ο Αριστοφάνης παρουσίασε τους *Δαιταλείς* το 427 π.Χ. και τους «Βαβυλωνίους» στα Μεγάλα Διονύσια του 426 π.Χ. Ο Εύπολις και ο Φρόνιχος δίδαξαν το 429 π.Χ. Για πρώτη φορά παρουσίασε έργο του ο Πλάτων ο κωμικός μάλλον το 428 π.Χ. Πιθανότατα το 426 ο Έρμιππος δίδαξε τους «Φορμοφόρους» του.

Επιπλέον και ακόμη περισσότερο. Με τους «Βαβυλωνίους» (ο χορός δούλοι βάρβαροι δεμένοι να δουλεύουν σε Αθηναϊκό μύλο, αντιπροσώπευαν τους Συμμάχους της Αθηναϊκής Ηγεμονίας) ο Αριστοφάνης προκλητικά εξαπέλυσε μια καταιγιστική επίθεση εναντίον όλων όσων αντιπροσώπευε η Αθήνα του Χρυσού Αιώνα. Και αυτό, τη στιγμή που όλη η Ελλάδα παρευρίσκεται (νοερά ή πραγματικά) στο μέγα διδασκαλείο της Ελλάδας, στην Αθήνα και μάλιστα κατά τα Μεγάλα Διονύσια, όπου τέχνη, ποίηση, σκέψη, δύναμη, πλούτος όλα συμπυκνώνονται στην «Αρχή», στην Αθηναϊκή Ηγεμονία, τον καιρό που θεατές συρρέουν από παντού για να θαυμάσουν τα μέγιστα πολιτιστικά επιτεύγματα, την δόξα και λάμψη και δύναμη της Αθήνας, και που οι πόλεις κομίζουν τους φόρους για να είναι μέλη της Μεγάλης Αθηναϊκής Συμμαχίας, ήγουν Ηγεμονίας.

Σε αυτήν την πραγματική συγκυρία, και με αυτούς τους συμβολισμούς, ο Αριστοφάνης διέσυρε συλλήβδην το πολιτειακό σύστημα

των Αθηνών και αυτόν τον Κλέωνα, ηγέτη της Δημοκρατικής Παράταξης μετά τον θάνατο του Περικλή. Σχόλια στους «Αχαρνείς», ν. 378 (που τα έχει ο R):

«διὰ τὴν πέρυσι κωμωδίαν»: τοὺς Βαβυλωνίους λέγει. τούτους γὰρ πρὸ τῶν Ἀχαρνέων Ἀριστοφάνης ἐδίδαξεν, ἐν οἷς πολλοὺς κακῶς εἶπεν. ἐκωμώδησε γὰρ τὰς τε κληρωτὰς καὶ χειροτονητὰς ἀρχὰς καὶ Κλέωνα παρόντων τῶν ξένων».

Πρόσθετο σχόλιο σε κώδικες (V και άλλους) εκτός του R:

«καθῆκε γὰρ δρᾶμα τοὺς Βαβυλωνίους <ἐν> τῇ τῶν Διονυσίων ἑορτῇ, ἥτις ἐν τῷ ἔαρι ἐπιτελεῖται, ἐν ᾧ ἔφερον τοὺς φόρους οἱ Σύμμαχοι».

Μαζί με το πολιτειακό σύστημα και τον ηγέτη της μιας παράταξης, ο Αριστοφάνης συμπεριέλαβε στους στόχους του διακωμώδησης και την εξωτερική πολιτική της Αθήνας. Είναι υπέρ της ειρήνης και της συνεννόησης με τη Σπάρτη. Κατακρίνει την «εκμετάλλευση» των Συμμάχων, ταυτιζόμενος έτσι με την ξεπερασμένη γραμμή του Θουκυδίδη του Μελησίου (του οστρακισθέντος πρώην αρχηγού της Ολιγαρχικής Παράταξης) ότι είναι άδικο η Αθήνα να κερδίζει εις βάρος Ελληνικών πόλεων.

Είναι προφανές ότι δεν ισχύει καμία απαγόρευση κανενός είδους, ούτε όριο στη διακωμώδηση. Και μάλιστα όταν ο Κλέων αποφάσισε να κινηθεί εναντίον του Αριστοφάνη για την τόσο προκλητική (και νεανική) ορμητικότητά του, κυρίως διότι την άφησε ελεύθερη παρόντων των ξένων και των βεβαρημένων από τις συμμαχικές εισφορές Συμμαχικών πόλεων, δεν επικαλέστηκε κανένα ψήφισμα οιουδήποτε περιορισμού της κωμικής ελευθερίας, όχι κανέναν ειδικό νόμο περί ιδιωνύμων αδικημάτων, αλλά συντεταγμένες διαδικασίες από το κοινό δίκαιο των Αθηνών. Συνεχίζουν τα αρχαία Σχόλια στο προμνημονευθέν χωρίο των «Αχαρνέων» (η συνέχεια υπάρχει και στον R):

καὶ διὰ τοῦτο ὀργισθεὶς ὁ Κλέων ἐγράψατο αὐτὸν ἀδικίας εἰς τοὺς πολίτας, ὡς εἰς ὕβριν τοῦ δήμου καὶ τῆς βουλῆς ταῦτα πεποηκότα. καὶ ξενίας δὲ αὐτὸν ἐγράψατο καὶ εἰς ἀγῶνα ἐνέβαλεν».

Εἶναι χαρακτηριστική η δυσκολία να στοιχειοθετηθεῖ ἀδίκημα, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τις δυο διαδικασίες που χρειάστηκε να εγείρει ο Κλέων για να περιλάβει τον Αριστοφάνη στα δόκανα του νόμου. Γραφή (κατηγορία) ἀδικίας ἢ ὕβρεως κατὰ του Δήμου και της Βουλῆς ἢ των πολιτῶν, και ἐπίσης γραφή ξενίας. Ο ἴδιος ο Αριστοφάνης γράφει για την περιπέτειά του αὐτὴ τον ἐπόμενο χρόνο στους *Αχαρνεῖς*, νν. 377-382:

*αὐτὸς τ' ἐμαυτὸν ὑπὸ Κλέωνος ἄπαθον
ἐπίσταμαι διὰ τὴν πέρυσι κωμωδίαν.
εἰσελκύσας γάρ μ' εἰς τὸ βουλευτήριον
διέβαλλε καὶ ψευδῆ κατεγλώττιζέ μου
κάκυκλοβόρει κάπλυνεν, ὥστ' ὀλίγον πάνυ
ἀπωλόμην μολυνοπραγμονούμενος.
νῦν ἄρα πρῶτον πρὶν λέγειν ἐάσατε
ἐνσκευάσασθαί μ' οἶον ἀθλιώτατον.*

Και για τον λόγο που ο Κλέων κινήθηκε ἐναντίον του:

*ἐγὼ δὲ λέξω δεινὰ μὲν, δίκαια δέ.
οὐ γάρ με νῦν γε διαβαλεῖ Κλέων ὅτι
ξένων παρόντων τὴν πόλιν κακῶς λέγω.
αὐτοὶ γάρ ἐσμεν οὐτὶ Ληναίῳ τ' ἀγῶν,
κοῦπω ξένοι πάρεσιν· οὔτε γὰρ φόροι
ἤκουσιν οὔτ' ἐκ τῶν πόλεων οἱ ξύμμαχοι·
ἀλλ' ἐσμεν αὐτοὶ νῦν γε περιεπτισμένοι·
τοὺς γὰρ μετοίκους ἄχυρα τῶν ἀστῶν λέγω.*

Και μάλιστα ο Κλέων ἐστράφη κατὰ του υποκριτοῦ Καλλίστρατου που χρησιμοποίησε ο Αριστοφάνης για τη διδασκαλία των «Βαβυλωνίων».

Σχόλια εις Σφήκες, 1284: *...τῆς Καλλιστράτου εἰς τὴν βουλὴν εἰσαγωγῆς καὶ νῦν μὴ μνησκεται...*

Τα σχόλια στον Αίλιο Αριστείδη συνειδητοποιούν την αδυναμία της υπόθεση μιας απαγόρευσης πριν τους «Βαβυλωνίους», αντιστρέφουν την υποτιθέμενη σειρά γεγονότων. Επειδή ο Αριστοφάνης προκάλεσε και ο Κλέων τον κυνήγησε, γι' αυτό μετά ετέθη νόμος περιορισμού της σατυρικής ελευθερίας (III p. 444.22 Dindorf):

κατηγορήσαντος δὲ τοῦ Κλέωνος Ἀριστοφάνους ὕβρεως, ἐτέθη νόμος μηκέτι ἐξεῖναι κωμωδεῖν ὄνομαστί.

Αλλά ούτε αυτό είναι ορθό. Και οι «Αχαρνείς» είναι η πρόχειρη απόδειξη: ονομαστί διασύρεται εκεί ο Αντίμαχος, ο οποίος είναι ο ίδιος ο συντάκτης υποτίθεται του ψηφίσματος περί του μη ονομαστί κωμωδεῖν. Και τέλος πάντων, παρόμοιο (αλλά μόνο παρόμοιο) ψήφισμα περιορισμού ετέθη πράγματι εν ισχύι αλλά μετά δεκαετία, από τον Συρακόσιο, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Ωστε λοιπόν η ερμηνεία (2) του Αριστοφανικού χωρίου στους Αχαρνείς περί του Αντιμάχου ελέγχεται πολλαπλά εσφαλμένη.

Μένει η (1). Ότι ο Αντίμαχος πέρασε ψήφισμα που απαγόρευε χορηγίες για χορούς κωμωδιών. Όπως έχει η ιδέα είναι προφανώς εψευσμένη. Τα χορικά στις κωμωδίες συνέχισαν, όπως φαίνεται, αν χρεια έχουμε μαρτύρων, από τους ίδιους τους «Αχαρνείς». Το σχόλιο αναφέρεται σε μια πολύ μεταγενέστερη πραγματικότητα, όταν τα χορικά περιορίστηκαν δραστικά και εν συνεχεία εξαφανίστηκαν από τις κωμωδίες. Στον Αριστοφανικό β' Πλούτο παρατηρούμε τις εξελίξεις αυτές. Αλλά αυτά είναι δεκαετίες μετά την περίοδο των αρχών του Πελοποννησιακού Πολέμου την οποία μελετάμε τώρα. Άρα στην κυριολεξία η διατύπωση του Σχολιαστή «*τοὺς χοροὺς μηδὲν ἐκ τῶν χορηγῶν λαμβάνειν*» είναι τουλάχιστον αναχρονιστική, και εν πάση

περιπτώσει δεν μπορεί να ισχύει στην προκείμενη περίοδο. Νομίζω όμως ότι δείχνει στη σωστή κατεύθυνση.

Το 428 π.Χ. ο πόλεμος, ο αποδεκατισμός από τον λοιμό (ίσως το τέταρτο της οπλιτικής δύναμης της Αθήνας αφαιρέθηκε), και η αποστασία της ισχυρής Συμμάχου Λέσβου, οι ραγδαία αυξανόμενες δαπάνες για τις επιχειρήσεις, η καταστροφή της Αττικής από τις εισβολές των Λακεδαιμονίων, έχουν δημιουργήσει πραγματικά και επικοινωνιακά προβλήματα στην φιλοπόλεμη σκληρή ηγεσία της Αθήνας. Το 428 ή 427 επιβάλλεται ειδική εισφορά περιουσίας στους Αθηναίους για να συγκεντρωθούν εκτάκτως 200 τάλαντα. (Cf. G. Busolt, *Griechische Geschichte*, vol. II, p.265 n.4; vol. III, 2, p. 1017 n. 2. Πιθανώτατα ο ίδιος ο Κλέων ήταν ο ενεργός προωθητής του έκτακτου μέτρου της εισφοράς, η οποία εβάρυνε φυσικά κυρίως τις πλουσιότερες οικογένειες). Δημιουργείται κλίμα δυσφορίας για τις συνέπειες του πολέμου.

Ενδεχομένως σε αυτό το κλίμα να πέρασε ψήφισμα του Αντιμάχου που περιόριζε τις χορηγίες για τις κωμικές διδασκαλίες. Από την ολιγαρχική παράταξη θα φάνηκε έξυπνη κίνηση. Φάνταζε λογικό εν μέσω των οικονομικών δυσχερειών της πόλης να επικεντρωθεί η βοήθεια από τους πλουσιότερους πολίτες προς την πόλη στην πολεμική της προσπάθεια, μειωμένης της διαθέσεως κεφαλαίων για εορτές και διασκεδάσεις. Από το άλλο μέρος, το αντιδημοτικό μέτρο θα έκανε να φουντώσει η αντίθεση του Δήμου σε έναν πόλεμο που είχε πλέον αναγκαστικά συνέπειες σε όλο το φάσμα της συνηθισμένης Αθηναϊκής ζωής για την οποία υπερηφανευόταν η πόλη, και προς χάριν της οποίας διεξήγετο ο πόλεμος. Και τέλος, τρίτον, το μέτρο περιόριζε τους επικριτικούς κωμικούς για τον χειρισμό των δημόσιων υποθέσεων, ενώ έδινε τροφή στους φιλειρηνιστές μεταξύ αυτών, όπως στον Αριστοφάνη, να ξεσπαθώσουν προβάλλοντας στόχους που οι πολιτικοί της Ολιγαρχικής Παράταξης δεν μπορούσαν να αρθρώσουν δημόσια.

Επρόκειτο για μια λελογισμένη ολιγαρχική επιχείρηση εκμετάλλευσης του κοινού αισθήματος ώστε να κλίνει ο Δήμος προς την ειρηνική πλευρά.

Περιορισμός συνεπώς της χορηγικής δαπάνης για τις κωμικές διδασκαλίες, προσωρινού χαρακτήρα, ίσως μόνον για το έτος που εισπράχτηκε η έκτακτη εισφορά, ήταν το περιεχόμενο του ψηφίσματος του Αντίμαχου. Και αυτό εναρμονίζεται με την πείνα των χορευτών το βράδυ της παράστασης.

[Θα το συνεχίσω στο επόμενο Κείμενο Σκέψης]

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ 14ο

Την Πέμπτη 28 Φεβρουαρίου, στις 8.30 το βράδυ, θα συνεχίσουμε τον φετινό ΚΣΤ' Κύκλο των Σεμιναρίων Ιστορικοφιλοσοφικού Λόγου με την 14^η Συνάντησή μας, που είναι η τελευταία του Β' μέρους του κύκλου.

Στην προηγούμενη συνάντησή μας διαπραγματεύτηκα την έννοια του πνεύματος ως συνείδησης του όντος στον κλασσικό Ελληνισμό. Θα βαθύνουμε την ανάλυση αυτήν την Πέμπτη αντιπαραθέτοντας το βίωμα και την μορφή του Ελληνικού πνεύματος προς το βίωμα και την δομή του Ευρωπαϊκού υποκειμένου. Θα ζυγίσουμε τα δύο πάνω στην πραγματικότητα της συνείδησης. Μετά την θεματική «Οντολογία του Πνεύματος: Είναι και Νοεΐν» του προηγούμενου σεμιναρίου, και σε σχέση με αυτήν, θα εστιάσω τον νου μας στο θέμα:

Οντολογία του Υποκειμένου:

η Συνείδηση του Μηδενός

Στοχαστικό υλικό για την θεματική μας:

1/ «Το «εγώ» δεν είναι το όνομα κάποιου προσώπου, ούτε το «εδώ» κάποιου τόπου, το «αυτό» δεν είναι όνομα. Αλλά συνδέονται με ονόματα. Τα ονόματα εξηγούνται μέσω αυτών. Είναι επίσης αληθές, ότι η Φυσική χαρακτηρίζεται από το ότι δεν χρησιμοποιεί αυτές τις λέξεις».

Ludwig Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen*, 1953, I, No. 410 p. 123

2/ «Το παράδοξο του Moore μπορεί να εκφρασθεί ως εξής: η δήλωση «πιστεύω ότι έτσι έχουν τα πράγματα» χρησιμοποιείται όπως ο ισχυρισμός «έτσι έχουν τα πράγματα» - και εντούτοις η υπόθεση ότι πιστεύω πως έτσι έχουν τα πράγματα δεν χρησιμοποιείται όπως η υπόθεση ότι έτσι έχουν τα πράγματα.

Έτσι φαίνεται ως εάν ο ισχυρισμός «πιστεύω» δεν είναι ο ισχυρισμός αυτού που υποτίθεται στην υπόθεση «πιστεύω»!

Op.cit., II, x, p.190

3/ «Εάν υπήρχε ένα ρήμα που να εσήμαινε «πιστεύειν εσφαλμένα», τότε αυτό δεν θα είχε πρώτο πρόσωπο οριστικής ενεστώτος που να είχε νόημα.

Μην το βλέπετε σαν αυτονόητο, αλλά ως κάτι πολύ αξιοπρόσεκτο, ότι τα ρήματα «πιστεύειν», «επιθυμείν», «βούλεσθαι» παρουσιάζουν όλους τους γραμματικούς τύπους που έχουν επίσης τα «κόπτειν», «μασάν», «τρέχειν».

Ibid.

4/ «Η διαφορά μεταξύ των προτάσεων «εγώ πονάω» και «αυτός πονάει» δεν είναι αυτή που υφίσταται μεταξύ των «ο L. W. πονάει» και «ο Smith πονάει». Μάλλον, αντιστοιχεί στην διαφορά μεταξύ του να βογκάς και να λες ότι κάποιος βογκάει».

Ludwig Wittgenstein, *The Blue Book*, 1958, p. 68

Οι συναντήσεις των Σεμιναρίων γίνονται κάθε Πέμπτη στις 8.30 το βράδυ, στην Αίθουσα Διαλέξεων του Μεγάρου Λόγου και Τέχνης, Πλατεία Γεωργίου Α΄, 2^{ος} όροφος.

Μετά την ομιλία ακολουθεί διεξοδική, ανοικτή συζήτηση.

Η είσοδος είναι ελεύθερη.